ZAMKE DEMOKRACIJE

Marita Brčić Kuljiš: Nije sve što je izgovoreno u javnom prostoru sloboda govora

Darko Jerković

16. studeni 2025 09:28

Marita Brčić Kuljiš / Foto MATIJA HABLJAK/PIXSELL

Demokracije nema bez slobode govora, a sloboda govora može postojati i bez demokracije, tome nam svjedoči čitava povijest. Najveći je problem što mi danas svoju slobodu govora, osim što je prostituiramo po društvenim mrežama i različitim forumima, svodimo na pravo glasa, ako uopće i izađemo na izbore. Sloboda govora i s njom povezana sloboda mišljenja nije ni privilegij ni prokletstvo, već nužna ljudska vrijednost koja otvara prostor i osobnom i društvenom razvoju

Prošle godine, u povodu 300. obljetnice rođenja jednog od najvećih svjetskih filozofa, objavljen je intrigantan znanstveni rad naslovljen »Sloboda govora u filozofiji Immanuela Kanta«. Koliko je Kant i danas aktualan, čemu nas može poučiti kad se radi o slobodi govora, između ostalog pitali smo Maritu Brčić Kuljiš s Odsjeka za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu i voditeljicu Centra za istraživanje i edukaciju u području ljudskih prava?

– Njemački filozof Immanuel Kant aktualan je uvijek jer u svojoj filozofiji progovara o odnosu čovjeka i čovječnosti. Čovjek je za njega jedino biće koje kao individua može artikulirati ono univerzalno. No za to je potreban moral, hrabrost i sloboda. Riječ je o ključnim elementima njegove, vrlo često nazivane, rigorozne etike. No ja osobno njegovu etiku, kao vrhunac filozofskog promišljanja o moralu, shvaćam kao govor o jednostavnosti morala odnosno o tome da je moral posve ljudski fenomen. Ljudi često zamišljaju moral kao napor ili žrtvu, međutim Kant nam svojim kategoričkim imperativom kazuje kako prirođeni moral od nas ne traži više nego što mi kao ljudi možemo dati. Kantovo shvaćanje morala je dužnost zaštite ljudskosti u svakoj prilici. Riječ je naravno o idealnom zahtjevu, ali upravo u toj idealnosti Kantova nam etika treba služiti kao težnja odnosno kao želja da budemo što ljudskiji u svom djelovanju.
U takvom kontekstu valja promišljati i Kantovo shvaćanje slobode govora. U svom kratkom tekstu »Odgovor na pitanje: Što je to prosvjetiteljstvo?« Kant navodi kako prosvjetiteljstvo nije puko povijesno razdoblje, već trajan proces na koji smo svi mi pozvani. No tom će se procesu odazvati samo oni koji imaju hrabrosti koristiti se vlastitim razumom. Kada se koristimo vlastitim razumom, mi otvaramo prostor umu odnosno umskom shvaćanju morala. Tada se otvara prostor slobodi, a za Kanta je moralan čovjek slobodan čovjek. Samo slobodan čovjek može prakticirati slobodu govora koja u sebi neizostavno uključuje slobodu mišljenja, slobodu izražavanja, pa posljedično i slobodu djelovanja. Jer kakva je to sloboda ako subjekt slobode slobodno ne misli, slobodno ne govori i ne djeluje slobodno?

Kada čovjek, posredovanjem razuma i uma, odnosno morala, koristi slobodu govora, onda to čovjek ne radi samo za sebe nego za javno dobro, za zajednicu, a kod Kanta i za buduće generacije jer slobodom danas gradimo bolji svijet za sutra. Sloboda govora shvaćena na takav način spaja ono sadašnje i ono buduće, ono individualno i ono univerzalno, ono idealno i ono realno.

Ljudska potreba

Kako danas definirati slobodu govora, što ona podrazumijeva? Filozof Søren Kierkegaard rekao je kako »ljudi zahtijevaju slobodu govora kao zamjenu za slobodu misli koju odbijaju koristiti«...

– Sloboda govora uvijek je govor o javnom dobru. Možemo je razumjeti kao (temeljno ljudsko) pravo na artikuliranje vlastitog argumentiranog i jasnog stava sugovorniku/javnosti/publici. Ona se uvijek odvija u javnom prostoru i uvijek je u formi dijaloga, nikada monologa i nikada u zatvorenim i sigurnim formama kakve nam danas nude algoritmi odnosno echo chambersi. Možemo naravno govoriti o razlici između shvaćanja slobode u teorijskom, idealnom pristupu i pozivanju na slobodu govora koju shvaćamo kao alat za pravdanje nekakvih svojih, vrlo često, ograničenih interesa. Što se tiče demokratskog društva, jedno je sigurno, demokracije nema bez slobode govora, a sloboda govora može postojati i bez demokracije, tome nam svjedoči čitava povijest. Najveći je problem što mi danas svoju slobodu govora, osim što je prostituiramo po društvenim mrežama i različitim forumima, svodimo na pravo glasa, ako uopće i izađemo na izbore.

Osim toga, sloboda govora shvaća se i vrlo paušalno kao pravo na samogovor odnosno kao pravo na govorenje. Dakle, nije sve što je izgovoreno u javnom prostoru sloboda govora. Sloboda govora kao pravo podrazumijeva i slobodu mišljenja, ali i osobnu odgovornost, ali i to da je sadržaj govora stvar javne potrebe da se čuje drukčije smisleno mišljenje. Mi ne možemo znati koristi li čovjek slobodu mišljenja prije nego što koristi slobodu govora. Sloboda govora tako potvrđuje ili negira pretpostavku o korištenju slobode mišljenja. Søren Kierkegaard tim je svojim citatom pogodio samu srž klasičnog nerazumijevanja, što bi to sloboda govora uopće trebala biti. Jednostavno rečeno, sloboda govora nikada nije samo javna manifestacija vlastitog prava, već bi trebala biti manifestacija javnosti intrinzičnog osjećaja za javno dobro. Mahati pravom na slobodu govora, a da nismo slobodno promislili što ćemo izgovoriti, je artikuliranje moći koje nam to pravo navodno daje, a ne korištenje stvarnog smisla tog prava odnosno slobode govora.

Koliko je sloboda govora u sadašnjem globalno umreženom komunikacijskom društvu privilegij ili prokletstvo? Drugim riječima, koliko je pojam »sloboda govora« u vremenu globalne dominacije masovnih medija, cancel i woke kulture, komunikacijskog kaosa, napose političke korektnosti... degenerirao i poprimio izokrenuta značenja? Imamo li zapravo previše slobode govora, a premalo odgovornosti za izgovorenu riječ?

– Sloboda govora i s njom povezana sloboda mišljenja nije ni privilegij ni prokletstvo, već nužna ljudska vrijednost koja otvara prostor i osobnom i društvenom razvoju. Oduvijek je postojala kao ljudska potreba, neovisno o društvenom ili političkom kontekstu.

Što se tiče cancel kultura i političke korektnosti, treba uzeti u obzir da su to fenomeni koji se ponajprije pojavljuju u američkom društvu, ali se zbog snažnog kulturološkog američkog utjecaja šire i ostalim dijelovima svijeta. Riječ je zapravo o reakciji dijela američkog društva na američki model slobode govora koji je formalno pravno vrlo specifičan jer štiti i govor mržnje. U američkom društvu, kao i u drugim liberalnodemokratskim društvima, rasizam, šovinizam, homofobija, diskriminacija itd. zakonom su zabranjeni. Npr. nitko vam ne može na temelju rase zabraniti upis u neku školu ili na fakultet. Međutim, govor o tome ili javno iznošenje takvog stava je zaštićen I. amandmanom američkog Ustava. Država odnosno Kongres nema pravo odrediti ni što će se misliti ni što će se govoriti, čak ni kada je riječ o mržnji.

Filozofija slobode govora

Najrelevantniji zagovornik slobode govora, filozof John Stuart Mill, u svojoj knjizi »O slobodi« napominje da sloboda govora mora biti ograničena po principu štete, no još uvijek se raspravlja o tome što uopće ta šteta jest. Mill piše da govor ne smije direktno napadati prava određene osobe, ali na svakom od nas ostaje da interpretiramo što znači direktni napad i u skladu s time odredimo naš stav o principu. Kako bi nam u tome pomogao, Mill nudi poznati primjer s trgovcima kukuruza. On smatra da je prihvatljivo napisati u novinama da trgovci kukuruza namjerno izgladnjuju siromašne, ali ako se okupi neprijateljski nastrojena masa ljudi pred kućom trgovca kukuruzom, ta ista rečenica prestaje biti prihvatljiva jer izravno potiče nasilje. Filozof Joel Feinberg u svojoj knjizi »Uvreda drugima« argumentira da princip štetene ide dovoljno daleko te da se sloboda govora mora ograničiti principom uvrede, jer uvreda promovira diskriminacijske ideje koje vrlo brzo završavaju direktnim napadima i štetom po pojedince. Imajući navedeno u vidu, mnoge su europske zemlje ponosne na zakonsku zabranu poricanja Holokausta, što uključuje Austriju, Belgiju, Kanadu, Češku, Francusku, Njemačku i mnoge druge. (Fran Radonić Mayr/phralipen.hr)

S obzirom na to da je riječ o liberalnoj demokraciji, pretpostavilo se da će, zahvaljujući naporu multikulturalizma odnosno zakonskom regulativom, doći i do dokidanja rasističkog, šovinističkog ili homofobnog sadržaja u javnom prostoru. No to se nije dogodilo. Politička korektnost i cancel kultura stoga su idejno zamišljene kao gerilski način upozoravanja kako javni prostor treba promicati ideje liberalne demokracije, a ne rasističke, šovinističke i diskriminatorne ideje. Prvo se kroz političku korektnost krenulo s čišćenjem političkog govora, a zatim su društvene mreže eksplodirale zbog otkazivanja i javnog sramoćenja prvenstveno poznatih osoba koje su koristile sve prednosti I. amandmana. No svaka vrsta pritiska stvara i suprotnu reakciju. Donald Trump je prvi mandat i osvojio jer se predstavio kao otpor političkoj korektnosti. Osim toga politička korektnost je sterilizirala jezik, a samim tim i umjetno kontrolirala slobodu govora. Nitko više nije bio načisto što ili kako uopće govoriti. Porasla je razina autocenzure. Sloboda govora je pala kao prva kolateralna žrtva, a njezino spašavanje se pretvorilo u drugu krajnost. No odgovor na pitanje »Zašto u liberalnodemokratskim društvima još uvijek postoji visoka razina rasizma, šovinizma, seksizma, homofobije i drugih oblika diskriminacije?« nije ponuđen.

Prvi zviždač

Politika, etika i sloboda govora – kakve je tu moguće pronaći poveznice, međuodnose, uzajamnu isprepletenost, bliskosti i razlike, da se tako izrazim? Ako se može suditi po tome što sve slušamo i gledamo na inozemnoj i domaćoj političkoj sceni, od Trump showa do showa u našem Saboru, sloboda govora doista je postala spektakl bez ograničenja…

– Sigurno je da danas imamo više prilika i mogućnosti koristiti se slobodom govora, međutim mi smo slobodu govora, kao i slobodu općenito, banalizirali pretvarajući je u karikaturu. S tim ide i nedostatak odgovornosti odnosno svijesti da nas izgovorena riječ predstavlja, opisuje i javnosti govori kakvi smo.

Također imamo sve manje prakticiranja slobode govora jer, u polariziranom društvu, ne postoji dijalog ni susret u kojem bi se sloboda govora istinski mogla ostvarivati. Osim toga sav je taj globalni politički šou prvo zaboravio smisao politike, a posljedično onda i smisao slobode govora.

Svojim studentima vrlo često na kolegiju Sloboda govora navodim primjer bajke H. C. Andersena Carevo novo ruho koja najbolje oslikava stanje politike i političara.

REUTERS

Sloboda govora je nužna kako bismo upozorili na nepravdu, na nejednakost, na nepoštenje, na pogrešku u shvaćanju ili djelovanju, a ne da bismo se dokazivali ili provocirali, izazivali.

Međutim, tragično je to da demokratsko društvo osobu koja viče »Car je gol« proglašava zviždačem, a svi znamo kako zviždači završavaju. U svojoj knjizi pod naslovom U potrazi za slobodom govora prikazujem Sokrata, najmudrijeg čovjeka Atene, kao prvog zviždača čiji je slučaj udario temelje sudbine slobode govora u demokraciji, a da paradoks bude još veći, demokracije nema bez slobode govora.

Sloboda govora uvijek pretpostavlja hrabrost upozoravanja na nepravednost, hrabrost upozoravanja na neljudskost, hrabrost upozoravanja na neistinu. Od slobode govora stoga ne možemo odustati jer je sloboda govora ljudska sudbina. Riječ je o intrinzičnoj potrebi koja progovara o jednakoj vrijednosti među ljudima, čak i kada misle i govore drukčije nego čitav svijet, ali govore, i to je smisao slobode govora, za javno dobro.